

ՍԱՐԳԻՍ Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, պ.գ.թ, դոցենտ

grigorian_sargis@yahoo.com

**ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԽԱԼԻՖԱՅՈՒԹՅԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱՆԵՐԻ
ՆԿԱՏՄԱՍԲ ՎԱՂ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ (ՀԱՅԵՐԻՆ
ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ ԱՌՆՉՎՈՂ ՀՐՈՎԱՐՏԱԿ-
ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԵՎ ՄՈՒՍՈՒԼՄԱՆԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ
ՏԵՔՍՏԵՐՈՒՄ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)***

Բանալի բառեր՝ Արաբական խալիֆայություն, Հադիս, Հայաստան, հայեր, հրովարտակ-պայմանագրեր, Ղուրան, Մուհամմադ մարգարե, մուսուլմաններ, ջիհադ, քրիստոնյաներ:

Ներածություն

Արաբական թերակղզում VII դ. սկզբում պատմության ընթացքը փոխած զարգացումները նոր իրողությունների պատճառ դարձան: Մուհամմադ մարգարեն իր քարոզներով ու գործունեությամբ հիմք դրեց նոր կրոնի՝ իսլամի ձևավորմանը և իսլամական գաղափարախոսության ու արժեհամակարգի տարածմանը ոչ միայն Արաբական թերակղզում, այլև դրանից դուրս: Մուսուլմանները Մուհամմադի, նրա ստեղծած Արաբական խալիֆայության հետագա առաջնորդների ղեկավարությամբ սկսեցին ընդլայնել իսլամական կրոնի ազդեցության գոտին՝ ներառելով նորանոր տարածքներ ու

* Ներկայացվել է 16.IX.2022թ., գրախոսվել է 17.X.2022թ., ընդունվել է տպագրության 15.XII.2022 թ.:

հպատակեցնելով տարբեր ժողովուրդների: Արաբական նվաճումներից և իսլամի տարածումից զերծ չմնացին նաև ժամանակի հզոր տերությունները՝ Բյուզանդիան և Սասանյան Պարսկաստանն ու դրանց ազդեցության տակ գտնվող տարածքները, այդ թվում՝ Հայաստանը: Արաբական խալիֆայությունը նվաճված տարածքներում իրականացնում էր հաստիք քաղաքականություն: Քրիստոնյաների, մասնավորապես հայերի նկատմամբ վարվող քաղաքականության առանձնահատուկ դրսևորումներից էին վաղ իսլամական հրովարտական պայմանագրերը: Հայաստանի մասին հիշատակումներ կան նաև մուսուլմանական սուրբ աղբյուրներից հաղիսներում:

Խալիֆայության նվաճողական քաղաքականությունը այլադավանների հանդեպ վաղ իսլամական շրջանում

VII դ. 30-ական թթ. իսլամի տարածման ու արաբական նվաճումների համար դեր խաղացին մի շարք գործոններ: Դրանցից էին՝ Բյուզանդիայի և Սասանյան Պարսկաստանի թուլացումը, իսլամի դրոշի ներքո մուսուլմանների համախմբումը, իսլամական կրոնական-գաղափարական առանձնահատկությունները, մուսուլմանների հակառակորդների դեմ պատերազմ վարելը, ռազմադաշտում նոր հնարքների կիրառումը, հպատակվող ժողովուրդների նկատմամբ յուրահատուկ մոտեցումները, իրենց կրոնին հավատարիմ մնացող ոչ մուսուլման ժողովուրդների հետ պայմանագրերի քաղաքականության կիրարկումները և այլն:

Հատկանշական է, որ սկզբնական շրջանում մուսուլմանների մոտ գերակշռում էր ուժի միջոցով իսլամի տարածումն ու պարտադրանքը: Այդ ժամանակ ընդդեմ ոչ

մուսուլմանների «ջիհադը» (հանուն Ալլահի իրականացվող պայքար) ներկայացվում էր որպես յուրաքանչյուր իրական մուսուլմանի բացարձակ պարտականություն, մինչդեռ ջիհադից հրաժարվելը բնորոշվում էր մուսուլման լինելու ցանկության բացակայությամբ, դրանից բխող հետևանքներով՝ պատիժ կյանքի ընթացքում, դրանից հետո և այլն:

Մուհամմադ մարգարեի գործունեության սկզբնական շրջանում Մեքքայում նրա քարոզչությունն առավել զուսպ էր ու կշռադատված: Դրանով նա փորձում էր լրացուցիչ թշնամանք չհրահրել իր գաղափարները չկիսող մարդկանց շրջանում: Այնուամենայնիվ, VII-VIII դդ. արաբական նվաճումներից զուգահեռ բռնի ուժի կիրառման մոտեցումներն ու այլադավանների հանդեպ վարվող ուժի քաղաքականությունն աստիճանաբար փոխվեցին հպատակ ոչ մուսուլմանների (հատկապես, «Գրքի ժողովուրդների (Ահլ ալ-Քիթաբ)»¹) նկատմամբ հանդուրժողական քաղաքականությամբ: Այդ փոփոխության պատճառներից կարելի է նշել մուսուլմանների նվաճած (կամ նվաճվող) տարածքներում ոչ մուսուլման ժողովուրդների գերազանցող թվաքանակը, վերջիններիս զարգացվածության բարձր աստիճանը, խալիֆայության ծայրամասերում կենտրոնախույս տրամադրությունների չեզոքացումը, սահմանված հարկերով խալիֆայության գանձարանը հարստացնելը և այլն: Մուսուլմանների և հպատակվող քրիստոնյա բնակչության հարաբերությունները կարգավորվում էին նրանց միջև կնքվող հրովարտակ-

¹ Ահլ ալ-Քիթաբը Ղուրանում մարդկանց խումբն է (հիմնականում հրեաներ ու քրիստոնյաներ), որոնք միջանկյալ դիրք են զբաղեցնում մուսուլմանների և հեթանոսների միջև (տե՛ս *Ислам* 1991, 28):

պայմանագրերի միջոցով (Զիմմա)²: Վերջիններս ամրագրում էին քրիստոնյա բնակչության վերջնական հպատակեցումը և սահմանում նրանց կարգավիճակը, իրավունքներն ու պարտականությունների շրջանակը³:

Արաբական խալիֆայություն – Հայաստան հարաբերությունները և առաջին պայմանագրերը

Պետք է փաստել, որ VII դ. Հայաստանը ղեկավարվում էր հայ իշխանների կողմից, որոնք անկախ տիրակալներ էին: Վերջիններիս ղեկավարության տակ Հայաստանում ստեղծվել էին նպաստավոր քաղաքական պայմաններ, որոնք էլ ազդում էին առևտրի, արհեստների ու մշակույթի զարգացմանը: VII դ. երկրորդ կեսից Հայաստանի բարգավաճումը պայմանավորված էր նաև հարևան հզոր պետությունների՝ Բյուզանդիայի և Սասանյան Պարսկաստանի թուլացմամբ⁴: Այս իրադրությունը հանգեցրեց վերոհիշյալ երկրների թուլացման ֆոնին Արաբական խալիֆայության հզորացմանը, որի հետ Հայաստանը ստիպված էր հաշվի նստել: Հայաստանի և հայերի հանդեպ խալիֆայության քաղաքականությունը ենթարկվում էր որոշակի կարգավորումների: Դրանց էին ծառայում հրովարտակ-պայմանագրերը:

Ավանդաբար համարվում է, որ մուսուլմանների ու հայերի առաջին պայմանավորվածությունները տեղի են ունեցել դեռևս վաղ իսլամական ժամանակաշրջանում՝ Մուհամմադ

² Մուսուլմանները ոչ մուսուլմաններին (Ահլ ալ-Զիմմի) տրամադրում էին պաշտպանություն պայմանով, որ նրանք ճանաչեն իրենց գերիշխանությունը (տե՛ս The Encyclopedia of Islam 1991, 227-228):

³ Մկրտումյան 2018, 14-15:

⁴ Տեր-Ղևոնդյան 2020, 164-165:

մարգարեի և Երուսաղեմի հայ հոգևորականների շփումների ժամանակ: Ըստ հիշատակումների՝ մուսուլմանների կողմից Երուսաղեմի նվաճման ժամանակ հայոց Աբրահամ պատրիարքը, լսելով արաբական բանակի հաջողությունների ու հզորության մասին, անձամբ այցելում է Մեքքա, հանդիպում Մուհամմադ մարգարեի հետ և նրանից ստանում վերջինիս դրոշմով հավաստագիր: Դրա համաձայն՝ Մուհամմադ մարգարեն իր պաշտպանության տակ էր վերցնում Երուսաղեմի հայկական համայնքին տրված սրբատեղիները, որի դիմաց Աբրահամ պատրիարքը համաձայնվում էր հարկ վճարել⁵:

Խալիֆայություն – Հայաստան հարաբերությունների առումով հիշարժան է 652 թ. Դամասկոսի կառավարիչ Մուավիայի և Հայաստանի կառավարիչ Թեոդորոս Ռշտունու միջև կնքված հրովարտակ-պայմանագիրը: Ըստ դրա, հայերը 3 տարով ազատվում էին հարկ վճարելուց, հայերին հնարավորություն էր տրվում պահել 15000-անոց հեծելազոր, որի ծախսերը հոգալու էր հայկական կողմը: Հայաստան չէր ուղարկվելու արաբական բանակ, կամ կառավարիչ, Մուավիան խոստանում էր ռազմական աջակցություն Հայաստանի վրա թշնամու հարձակման դեպքում: Ըստ էության, վերոհիշյալ պայմանագրով Հայաստանը ճանաչում էր խալիֆայության գերիշխանությունը, մինևույն ժամանակ, պահպանում ինքնիշխանությունը:

Հիշյալ պայմանագրին կողմ էին հայ նախարարական տները և դեմ՝ հայկական եկեղեցին՝ կաթողիկոս Ներսես 3-րդի գլխավորությամբ⁶: Պարզ է, որ քրիստոնյա Բյուզանդիան պետք

⁵ Տե՛ս Մալալանեանց 1931, 259-262: Երուսաղեմի դիվանատանը չի պահպանվել հիշյալ հավաստագրի բնօրինակը, այլ՝ դրա պատճենը, որը գրված է հին թղթի վրա (տե՛ս Մկրտումյան 2018, 17-18):

⁶ Պատմութիւն Սեբեոսի 1979, 163-166:

Է իր ազդեցությունը թողնել Արաբական խալիֆայության հետ կնքված վերոհիշյալ պայմանագրի նկատմամբ քրիստոնյա Հայաստանի հոգևորականության վերաբերմունքի վրա: Սակայն, նախարարական տների վերաբերմունքն ու, ընդհանրապես, հզորացող խալիֆայության նկատմամբ հայկական իշխանությունների քաղաքականությունն առավել իրատեսական էր, որը հանգեցրեց պայմանագրի կնքմանն ու Հայաստանի համար առավել նպաստավոր պայմանների ստեղծմանը:

Վերոհիշյալ պայմանագիրը յուրահատուկ նշանակություն ունեցավ հայերի համար և հայ ժողովրդի ազգային ինքնության պահպանման նախադրյալներ ստեղծեց: Նվաճված ոչ մի երկիր չունեցավ այն իրավունքներն ու արտոնությունները, ինչ Հայաստանն արաբական նվաճումների շրջանում:

Մուհամմադ մարգարեի, հետագայում մուսուլման այլ առաջնորդների անունով պայմանագրերը շատ դեպքերում հայերին օգնել են տարբեր ժամանակներում իրենց իրավունքները պաշտպանելու զանազան ոտնձգություններից⁷: Մուհամմադ մարգարեի կողմից Երուսաղեմի հայկական համայնքին տրված պայմանագրի շարունակությունը եղան հետագա մուսուլման առաջնորդների անունով կնքված պայմանագրերը (օրինակ, Օմարի, Ալիի, Սալահ ադ-Դինի և այլն): Դրանք հայերին ու Հայաստանին հավելյալ իրավունքներ ու արտոնություններ տվեցին արաբական նվաճումների շրջանում, հետագայում էլ օգնեցին պաշտպանվելու զանազան ոտնձգություններից: Կարելի է փաստել, որ հետագայում հայերի նկատմամբ դավանափոխ եղած նոր մուսուլմանների

⁷ Մկրտումյան 2018, 19-25:

ոտնձգությունները սուրբ տեքստերին ու վաղ իսլամական հրովարտակ-պայմանագրերին անծանոթ լինելով ու նրանց հավելյալ վայրագություններով էին պայմանավորված:

Մուսուլմանների ամենակարևոր սուրբ գրքում՝ Ղուրանում, Հայաստանին կամ հայերին վերաբերող հիշատակումներ չկան, սակայն այդպիսիք հանդիպում են մուսուլմանական այլ սուրբ աղբյուրներում՝ հադիսներում⁸, որոնք տարբեր դասակարգումներ ունեն՝ հեղինակավոր հադիսներ⁹, ուժեղ, թույլ հադիսներ և այլն: Դրանք ևս չափազանց կարևոր տեղեկատվություն են պարունակում՝ հասկանալու մուսուլման և ոչ մուսուլման ժողովուրդների, իսլամական աշխարհին հարող տարածքների փոխառնչություններն ու ստեղծված իրողությունները:

Մուսուլման հեղինակներից Հաքիմ ալ-Նիշապուրիի¹⁰ կազմած հինգ հատորանոց հադիսների «Ալ-Մուսթադրաք Ալա ալ-Սահիհայն»¹¹ վերտառությամբ ժողովածուում կան հիշատակումներ Հայաստանի մասին:

⁸ Հադիսները համարվում են Մուհամմադի խոսքերի և արարքների ավանդապատումները (տե՛ս Ислам 1991, 262):

⁹ Մուսուլմանների համար ամենահեղինակավոր հադիսների ժողովածուներն են՝ Ալ-Բուխարիի և Մուսլիմի Սահիհը, այնուհետև իրենց կարևորությամբ հետևում են՝ Աբու Դաուդի, Ալ-Թիրմիզիի, Ալ-Նասաի և Իբն Մաջի Սունանը (տե՛ս The Encyclopaedia of Islam 1986, 24):

¹⁰ Հաքիմ Ալ-Նիշապուրին (933-1014) պարսիկ գիտնական-աստվածաբան էր Նիշապուրից, որին անվանում էին «Մուհադդիթիների իմամ» կամ «Խորասանի մուհադդիթ»:

¹¹ المستدرک علی الصحيحین - الحاكم النيسابوري

Այս ժողովածուն կազմված է 9045 հադիսներից, որոնք, Նիշապուրիի կարծիքով, համաձայն Սահիհ ալ-Բուխարիի, կամ Սահիհ Մուսլիմի պայմանների՝ վավերական, ճշմարիտ են: Ալ-Նիշապուրիի ալ-Մուսթադրաքի վերաբերյալ կա նաև այլ մոտեցում: Դրա համաձայն, ժողովածուում ներառված հադիսների զգալի մասը համարվում են թույլ, կամ ոչ հավաստի հադիսներ:

Մասնավորապես, 8427 հադիսում ասվում է՝

«Մեզ հաղորդել է Մուհամմադը, պատմել է իբն Վահբը, Մուավիա բին Սալիհը հայտնել է ինձ Աբու Ջահիրիյայի, Ջուբեյր բին Նուֆեյրի, Աբու Դարդայի մասին (թող որ Ալլահը գոհանա նրանից), ասելով. «Եթե ընտրության առջև կանգնեք երկրների միջև, մի՛ ընտրեք Հայաստանը, քանզի այնտեղ է Ամենակարող Ալլահի տառապանքի մի մասը»¹²:

Հադիսներում Հայաստանին վերաբերող հիշատակումները չափազանց կարևոր են, որոնք վկայում են մուսուլմանների համար այդ ուղղության կարևորության մասին: Այս հադիսը կարևոր տեղեկատվական նյութ է պարունակում այն առումով, որ մուսուլմանների արշավանքների ուղղությունները տարբեր են եղել: Դրանցից մեկը եղել է Հայաստանը, որի դեմ արշավանքը ողջունելի չի եղել:

Եզրակացություններ

Մուհամմադ մարգարեի առաջնորդությամբ, VII դ. սկզբին, Արաբական թերակղզում տարածվեց իսլամական կրոնը, որը մուսուլմաններին համախմբեց մեկ գաղափարախոսության ներքո՝ դնելով Արաբական խալիֆայության ձևավորման հիմքը: Այդ ժամանակ խնդիր էր դրված ընդլայնել իսլամի ազդեցության արեալը նաև այլադավաններին հնազանդեցնելու ու նրանց տարածքներին տիրանալու հաշվին: Սկզբնական շրջանում այդ քաղաքականության առարկայական դրսևորումներից էր ուժի կիրառումն ու հպատակվող ժողովուրդներին իսլամի պարտադրանքը: Հետագայում, բռնի ուժ կիրառելու մոտեցումը փոխարինվեց հպատակ այլադավան ժողովուրդների հետ

¹² Տե՛ս հավելված:

պայմանագրեր կնքելու քաղաքականությամբ: Այս փոփոխության հիմնական նպատակներից էր պայմանագրերի միջոցով ապահովել Արաբական խալիֆայության գերիշխանությունը, ստանալ այլադավանների հավատարմությունը, ապահովել վերջիններիս անվտանգությունը, սահմանել հարկեր՝ լցնելով պետական գանձարանը:

Արաբական խալիֆայության և Հայաստանի միջև սկզբնական առնչություններն ու պայմանագրերի իրողությունը վկայում են, որ հայերը շատ լավ են պատկերացրել ստեղծված իրավիճակը: Նրանք կարողացել են կշռադատված մոտեցում դրսևորել տարածվող իսլամական կրոնի ու հզորացող Արաբական խալիֆայության հանդեպ՝ գնալով պայմանագրեր կնքելու ճանապարհով, ճանաչելով խալիֆայության գերիշխանությունը, միննույն ժամանակ, պահպանելով Հայաստանի ինքնուրույնությունն ու ինքնիշխանությունը:

Հայաստանի մասին հիշատակումներ կան ոչ միայն հրովարտակ-պայմանագրերում, այլև մուսուլմանական սուրբ աղբյուրներում: Ճիշտ է, Ղուրանում Հայաստանի մասին հիշատակում չկա, սակայն հաղիսներում Հայաստանի վերաբերյալ տեղեկություններ հանդիպում են: Հայաստանին վերաբերող հաղիսները հանդիպում են Հաքիմ ալ-Նիշապուրիի կազմած թույլ կամ ոչ հավաստի բնորոշվող «ալ-Մուսթադրաք» հաղիսների ժողովածուի մեջ: Այն հսկայական կարևորություն ունի և ընդունելի է նաև մուսուլմանների որոշ շրջանակի կողմից: Այդ հաղիսներում հստակ երևում են արաբական նվաճողական քաղաքականության առանձնահատկությունները նաև Հայաստանի հանդեպ:

Ինչպես մուսուլմանների և հայերի միջև կնքված

հրովարտակ-պայմանագրերի, այնպես էլ հաղիսներում Հայաստանի մասին հանդիպող հիշատակումների իրողությունն այսօր նույնպես կարևոր քաղաքական, պատմամշակութային և էթնիկ-դավանական նշանակություն ունի: Ուստի, այն պետք լինի մուսուլմանական երկրներով շրջապատված ՀՀ գիտական հանրույթի և փորձագիտական լայն շրջանակների ուշադրության կենտրոնում:

المُسْتَدْرَكُ عَلَى الصَّحِيحَيْنِ

لِلإِمَامِ الْحَافِظِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَاكِمِ النِّسَابُورِيِّ

سَمِعَ تَضَمُّنَاتِ الْإِسْلَامِ الذَّهَبِيِّ فِي التَّائِيْدِ وَالْمِلْزَانِ وَالْعَرَا فِي
فِي السَّالِيَةِ وَالْمَنَادِي فِي فَيْضِ الْعَدْبِ وَغَيْرِهِمْ مِنَ الْعُلَمَاءِ الْأَعْدَادِ

أَوَّلُ طَبْعَةٍ مَعْرِضَةِ الْأَحَادِيثِ وَمَقَامُهُ كَلَمَةُ يَدَةِ مَجْلُودَاتِ

دَرَاةٍ وَتَحْقِيقِ

مُصْطَفَى بْنِ الْقَائِدِ مُحَمَّدِ بْنِ

تَمَّةُ كِتَابِ مَعْرِفَةِ الصَّحَابَةِ، كِتَابِ الْأَحْكَامِ، كِتَابِ الْأَطْعَمَةِ، كِتَابِ الْأَشْرِيَةِ، كِتَابِ الْبِرِّ
وَالصَّلَةِ، كِتَابِ اللَّيَاسِ، كِتَابِ الطَّبِّ، كِتَابِ الْأَضَاحِيِّ، كِتَابِ الذَّبَائِعِ، كِتَابِ التَّوْبَةِ
وَالْإِنَانَةِ، كِتَابِ الْأَدَبِ، كِتَابِ الْإِيمَانِ وَالنَّفُورِ، كِتَابِ التَّنُورِ، كِتَابِ الرِّقَاقِ، كِتَابِ
الْقِرَاقِصِ، كِتَابِ الْحُدُودِ، كِتَابِ تَعْيِيرِ الرُّؤْيَا، كِتَابِ الطَّبِّ، كِتَابِ الرِّقَى وَالتَّعَالِمِ،
كِتَابِ الْفَتَنِ وَالْمَلَاخِمِ، كِتَابِ الْأَهْوَالِ.

الجزء الرابع

مستورات

محمود بن محمد

نشر صفحہ الشہادت والعتبة

دار الكتب العلمية

بيروت، لبنان

۱۳۵/۸۴۲۷ - حدثنا محمد، ثنا بحر ثنا ابن وهب، أخبرني معاوية بن صالح،
عن أبي الزاهرية، عن جبير بن نفير، عن أبي الدرداء رضي الله عنه قال: إذا خيرتم بين
الأرضين فلا تختاروا أرمنية فإن فيها قطعة من عذاب الله تعالى.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ղուրան:

Մկրտումյան Գ. 2018, Մուսուլմանների կողմից տրված հրովարտակ-պայմանագրերի դերը քրիստոնյա բնակչության կյանքում, «Արևելագիտության հարցեր», №14, էջ 14-27:

Պատմութիւն Մեբնուի 1979, Երևան, Հայկական ՄՍՀ ԳԱԱ հրատարակչութիւն, 447 էջ:

Սաւալանեանց Տ. 1931, Պատմութիւն Երուսաղէմի, հ. 1, Երուսաղէմ, տպ. Սրբոց Յակոբեանց, 688 էջ:

Հաքիմ ալ-Նիշապուրի, «Ալ-Մուսթադրաք Ալա ալ-Սահիհայն»:

Տեր-Ղևոնդյան Ա. 2020, Առևտուրը և տնտեսական բարգավաճումը յոթերորդ դարի Հայաստանում, «Բանբեր Մատենադարանի», №30, էջ 154-166:

Ислам: Энциклопедический словарь 1991, Москва, Наука, 315 с.

The Encyclopaedia of Islam 1986, Vol. III, Leiden, E. J. Brill, The Netherlands, 1146 p.

The Encyclopedia of Islam 1991, New Edition, Under the patronage of the international union of academies, Volume II, Leiden, E. J. Brill, 1270 p.

Саргис М. Григорян, *Институт истории НАН РА, к.и.н., доцент*, Политика халифата в отношении христиан в раннеисламский период (на примере договоров и упоминаний в мусульманских священных текстах связанных с армянами и Арменией).

Резюме

В начале VII в. под предводительством пророка Мухаммеда исламская религия распространилась на Аравийский полуостров, объединив мусульман под одной идеологией, положив начало формированию Мусульманского халифата. Постепенно сфера влияния ислама расширялась и включала новые территории. В то время стояла задача расширить зону влияния ислама также за счет подчинения других религий и территорий с христианским населением. Армения также была в списке тех территорий, с которыми мусульмане подписали договоры-соглашения. Примечательно также, что упоминания об Армении встречаются не только в упомянутых договорах, но и в мусульманских священных источниках, в частности, в хадисах.

Наличие договоров, подписанных между мусульманами и армянами, а также упоминаний об Армении, встречающихся в хадисах, имеет важное политическое, историко-культурное и этнорелигиозное значение: подобные свидетельства должны быть в центре внимания научного сообщества Армении.

Ключевые слова: Арабский Халифат, Армения, Армяне, Джихад, Коран, Мусульмане, Прокламации-Договоры, Пророк Мухаммед, Хадис, Христиане.

Sargis M. Grigoryan, *Institute of History of the NAS RA, PhD in History, Associate Professor*, **The policy of the caliphate to Christians in the early Islamic period (following the example of proclamations-contracts and references in Muslim holy texts related to Armenians and Armenia).**

Summary

At the beginning of the VII century, under the leadership of the Prophet Muhammad, the Islamic religion spread to the Arabian Peninsula, uniting Muslims under one ideology, laying the foundation for the formation of the Muslim Caliphate. Gradually, the sphere of influence of Islam expanded, including new territories. At that time, the aim was to expand the zone of influence of Islam by subordinating other religions and territories with a Christian population. Armenia was also in the list of those territories with which the Muslims signed the agreements. It is also noteworthy that references to Armenia are found not only in the mentioned agreements, but also in Muslim sacred sources, in particular, in hadiths.

The existence of the agreements signed between Muslims and Armenians, as well as references to Armenia found in hadiths has an important political, historical-cultural and ethnic-religious significance: these documents should be in the center of attention of the scientific community of Armenia.

Key words: Arab Caliphate, Armenia, Armenians, Christians, Hadith, Jihad, Muslims, Proclamation-Contracts, Prophet Muhammad, Quran.